

Gradske marginalne skupine u srednjem vijeku na prostoru današnje Hrvatske

Banjan, Filip

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:208784>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-06**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J.Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Preddiplomski studij povijesti i sociologije

Filip Banjan

**Gradske marginalne skupine u srednjem vijeku na prostoru
današnje Hrvatske**

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Danijel Jelaš

Osijek, 2021.

Sveučilište J.J.Strossmayer u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za povijest
Preddiplomski studij povijest i sociologije

Filip Banjan

**Gradske marginalne skupine u srednjem vijeku na prostoru
današnje Hrvatske**

Završni rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje povijest, grana hrvatska i
svjetska srednjovjekovna povijest

Mentor: doc. dr. sc. Danijel Jelaš

Osijek, 2021

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citat s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 23.9.2021.

Filip Banyam 10122231064
ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Tema ovog završnog rada su marginalne skupine koje se pojavljuju tijekom srednjeg vijeka u gradovima na prostoru današnje Hrvatske. Na početku rada su predstavljeni ranija istraživanja o marginalnosti u sociologiji i historiografiji, zatim je objašnjen termin marginalan, odnosno tko se mogao pronaći na rubu društva i zbog kojih razloga. Potom su izložene razne društvene skupine ili grupe prema kojima se društvena zajednica različito odnosila, ovisno o razlogu marginaliziranosti. Nadalje, govori se o brizi i skrbi za marginalne pojedince od strane imućnih članova društvene zajednice, ali i o institucijama poput nahodišta za siročad i hospitalima u kojima se zbrinjavaju siromašni. Naposljetku su detaljnije obrađene gradske marginalne skupine poput: siromaha, prostitutki, marginalnih privilegiranih slojeva na primjeru Dubrovnika, serva i famula u dalmatinskim komuna te nezakonite djece i konkubina u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije.

Ključne riječi: marginalnost, gradske skupine, hospitali, siromasi, dalmatinske komune

Sadržaj

1.Uvod.....	1
2.Istraživanja o marginalnosti	2
3.Pojam marginalnost.....	2
4.Neke od gradskih marginalnih skupina u srednjem vijeku	3
4.1. Došljaci.....	3
4.2.Marginaliziranost bolesnih: leprozni i nakaze	5
4.3.Marginalizacija na vjerskoj osnovi: krivovjerci, izopćenici, vračari i židovi	5
4.Kriminalci.....	6
4.5.Siromasi.....	7
4.7.Ostale marginalne gradske grupe:homoseksualci,lihvari,romi	8
5. Primjeri gradskih marginalnih skupina na hrvatskome prostoru	9
5.1 Marginaliziranost privilegiranih-primjer Dubrovačke Republike.....	9
5.2 Marginaliziranost prostitutki	10
5.3 Servi i famuli	11
5.4. Konkubine i nezakonita djece - primjer gradskih naselja Slavonije	12
6.Briga za marginalne pojedince i grupe.....	13
7.Zaključak.....	15
8.Literatura	16

1.Uvod

Gradovi tijekom srednjeg vijeka zaštićeni bedemima i kulama pružali su zaštitu društvenoj zajednici. Iako se takva zajednica činila jedinstvenom, bila je heterogena, a njeni članovi okupljali su se u razne društvene skupine. Karakteristično za društvene skupine je da njeni članovi imaju točno određene pravne i društvene značajke. Intenzitet stvaranja društvenih grupa ovisio je o vrsti društvenog prostora gdje se zajednica nalazila, a zatim i o stupnju njezine razvijenosti. Svojom društvenom razvijenošću isticale su se dalmatinske komune na istočnom Jadranu. Društvena grupa dugog trajanja i prepoznatljiva djelovanja svakako je bilo plemstvo u dalmatinskim gradovima. Uz njih, društvene skupine činili su obrtnici, pripadnici slobodnih profesija, poput liječnika i javnih bilježnika, trgovaca itd. Međutim, pojedinac je bio zaštićen i priznat dok je bio uključen u društvenu zajednicu, ali kada je bio suočen sa određenim poremećajima, od bioloških do materijalnih, pojedinac je mogao završiti na margini, a katkad i izvan društvene zajednice. Marginalnost je isprepletana s pitanjem o pripadnosti i identitetu. Neposredna vrijednost za srednjovjekovne ljude u zemljama zapadne Europe imala je kršćanska zajednica. Postojali su brojni kriteriji marginalnosti poput: imovinskog statusa, političke pozicije, spola, obrazovanja i građanskog statusa. Prema tim kriterijima ljudi su mogli biti marginalizirani te isključeni iz društva. Iako su marginale grupe bile u teškom društvenom položaju, ostatak stanovništva često je brinuo za njih. Tako su dalmatinske komune na istočnom Jadranu, a kasnije i slobodni kraljevski gradovi u Slavoniji propisivale gradske statute u kojih se pojedina poglavlja odnose i na marginalne grupe poput siromaha i bolesnih te su propisane mjere kako bi im se pomoglo. Fokus ovog rada bit će marginalne grupe i slojevi dalmatinskih komuna i gradskih naselja u Slavoniji, a cilj će biti odgovoriti na pitanja koji su to marginalni slojevi i koja su njihova obilježja u gradskim sredinama

2. Istraživanja o marginalnosti

Marginalnost kao koncept su prvi uvrstili pripadnici Čikaške škole urbane sociologije u početnim godinama 20. stoljeća. Tada su svoja istraživanja vršili na području velikih gradova na sjeveroistoku SAD-a, a ponajviše u Chicago. On je u tom periodu doživio nagli porast imigranata iz europskih zemalja te su često doseljavanjem u novu sredinu nailazili na probleme zbog promjena kulture.¹ Upravo je marginalnost označavala razdijeljenost pojedinca između normi i sustava raznovrsnih kultura, odnosno one iz koje su potjecali i nove u koju se doseljavaju. Što se tiče povijesnih istraživanja marginalnih skupina, one su već ranije provedena, pa se početci mogu uočiti još u 19. stoljeću kada su proučavani niži društveni slojevi, a i specifične grupacije poput krivovjера. Potom je za modernu medievistiku po pitanju marginalnosti velika doprinos dao francuski povjesničar Jacques Le Goff sa člankom *Marginalci na srednjovjekovnom zapadu* objavljenim 1979. godine. Uz njega je doprinos na temu marginalnost dao i povjesničar Bronislaw Geremek, a od radova treba istaknut knjigu *Marginalni čovjek* iz 1987. godine. Na temu marginalnosti u hrvatskoj historiografiji prvi je ukazao Tomislav Raukar u radu *Komunalna društva u Dalmaciji u 14. stoljeću*. Uz njega su se tim fenomenom bavili povjesničari Neven Budak² i Damir Karbić.³ Zatim povjesničar Michel Mollat doprinjeo je analizi terminologije u djelu *Siromasi u srednjem vijeku*. Prikazao je kakav je odnos društvo imalo prema siromasima u razdoblju od antike sve do kasnog srednjeg vijeka i ranog modernog doba.

3. Pojam marginalnost

Prema Zdenki Janeković Römer, osobe koje se nalaze na margini srednjovjekovnog društva bili su lišeni moći, gospodarske, ali i pravne i političke.⁴ Takvi su pojedinci, ali i skupine na rubu materijalne egzistencije. Marginalnost je osim nižih društvenih slojeva znala zadesiti i povlaštene skupine, pa su tako plemići i privilegirani građani dospijevali na margine društva

¹ Damir Karbić, „*Koncept Marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava*“, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić, (Zagreb: Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2004) 9.

² Neven Budak, „*Servi i famuli - primjer isključivanja i marginalizacije u našim komunalnim društvima*“, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 18 (1985.), 249-255.

³ Damir Karbić, „*Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća*“, Historijski zbornik, XLIV, 1991., 43-76.

⁴ Zdenka Janeković Römer, „*Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera*“, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić (Zagreb: Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu), 2004., 21.

zbog razloga poput politike, bankrota i bolesti. Brojni su kriteriji po kojima bi netko mogao biti marginaliziran, a primarno se ističu: obrazovanje, spol, imovinski status, politička pozicija i građanski status. Srednjovjekovna marginalnost odvijala se pretežito unutar gradova te je o takvim skupinama i sačuvano najviše zapisa. Bila je prisutna i u ruralnim društvima, ali u manjoj mjeri. Slavonski kraljevski gradovi i istočno Jadranske komune su određena i primjeri na kojima se proučava marginaliziranost na prostoru Hrvatske.

4. Neke od gradskih marginalnih skupina u srednjem vijeku

4.1. Došljaci

Prema Damiru Karbiću, važan segment prilikom pručavanja marginalnih skupina je odnos društvene zajednice prema marginalnima.⁵ Tako on navodi da je postojala razlika između marginalnih i isključenih. Članovima društva smatrani su marginalni i njima je društvo pomagalo, dok je isključene društvo pokušalo eliminirati iz svoje sredine, međutim prisutne su i skupine koje su egzistirale između isključenosti i marginalnosti.⁶ Društvene strukture poput države, crkve i društva prema marginalnim ljudima zauzimali su različito stajalište. Nadalje, u marginalne ili isključene slojeve srednjovjekovnog društva bile su uključene raznolike grupe. Jedno od marginalnih grupa bili su došljaci. Kod došljaka je karakteristično da nisu u svojem stalnom mjestu boravka te u novoj društvenoj sredini nemaju tradiciju i legitimitet. Zatim u skupinu došljaka mogu se uvrstiti i hodočasnici. Kod njih je specifično da kad prolaze kroz određena usputna mjesta ne sudjeluju u obavljanju proizvodnih i uslužnih djelatnosti već su samo njeni korisnici. Za razliku od većine došljaka hodočasnici imaju u matičnoj zemlji stalno mjesto boravka. Prema Karbiću pripadaju i posebnoj društvenoj grupi jer u toku hodočašća i nakon završetka su pripadnici bratovština.⁷ Zatim su marginalizirani pojedinci srednjovjekovnog društva bile skitnice. Usporede li se sa hodočasnima i putnicima, oni nisu imali stalno mjesto boravka, a također niti određeni cilj putovanja. Često ih je društvo pokušavalo otjerati sa teritorija zato što se skitnja smatrala nekorisnom i nečasnom. Zbog toga su protiv skitnica pokrenute i određene zakonske mjere sa ciljem njihova uklapanja u novu sredinu ili istjerivanja iz nje. Skitnice ne čine određenu društvenu

⁵ Damir Karbić, „*Koncept Marginalnosti*“, 17

⁶ Damir Karbić, „*Koncept Marginalnosti*“, 17.

⁷ Karbić, „*Marginalne grupe*“, 51

grupu, iako je postojala između njih solidarnost i određeni znakovi raspoznavanja.⁸ Zatim u skupinu došljaka pripadaju i prognanici. Prilikom njihova doseljavanja u novo sredinu ne pruža im se zaštita, a često je njihova egzistencija vrlo nesigurna i nestabilna. Nadalje, ako ih se promatra iz pozicije matičnog mjesta iz kojeg su protjerani, oni nisu samo marginalna grupa nego potpuna isključena grupa. Postojali su i različiti uzroci zbog kojih bi netko bio protjeran, a često su oni znali biti političke prirode. Međutim u zapisima se pronalaze i slučajevi silovanja i drugi teži zločini koji su znali prouzročiti progonstvo. Kod takvih prijestupa se progonstvo određuje kao privremena mjera, a koja ima i vrijeme trajanja. Nasuprot tome su politički prognanici predstavljali društveni sloj te su ponekad znali uspostaviti organizaciju čija je svrha bila osiguravanje povratka u vlastito društvo. U srednjovjekovne gradske skupine uvrštava se i društveni sloj stranaca. Njihovo obilježje je da žive unutar nekog društva kroz duži period, ali još uvijek nisu trajno naseljeni. Pretežno se bave poslovima kao što je trgovina, međutim bilo ih je na funkcijama poput liječnika, notara i funkcionara komune. Društveni položaj stranaca rezlutat je njihova izbora te se navodi kako oni nisu društvena grupa, zato što ne sklapaju druge društvene formacije osim ponekih neformalnih prijateljstava sa ostalim građanima te su oni stoga društveni sloj.⁹ Vrlo lako je netko mogao postati strancem ovisno o njegovim emigracijskim kretanjima, a karakteristično je da je srednjovjekovno društvo vrlo pokretno. Postojali su brojni razlozi zbog koji su ljudi kretali na putovanja, a često su to bili politički, ekonomski, kulturni i vjerski razlozi. Putnik bi prelaskom teritorijalne granice ulazio u novo područje gdje bi nailazio na različite neubičajenosti kojima se prilagođuje. Postojalo je nekoliko primarnih prepreka s kojima se suočava putnik dolaskom u novu sredinu. Među prvima je prepreka nepoznavanja mjesnog jezika. Potom je i vjera imala veliku ulogu prilikom raspoznavanja, ali jačanjem vjerskih svjetonazora došlo je do netrpeljivosti i nasilja. Uz navedene prepreke, bitan segment bili su običaji koji su pridošlici mogli stvarati prepreku u novom društvu. Nadalje, brojni su putopisi, izvještaji vladinih djelatnika, te kronike obilovale opisima ljudi i prostora, a često se osuđuje i s nerazumijevanjem doživljava sredinu u koju su stigli. Nadalje, stranac gledano sa pravnog stajališta nema pravo na građanstvo prema gradskim statutima komunalnih zajednica jer porijeklom nije iz komune¹⁰. Doseljenici koji su zbog gospodarskih i političkih prilika otišli iz matične zemlje u novoj društvenoj sredini bili su osobito prezirana skupina. Bitan

⁸ Karbić, *Marginalne grupe*, 52.

⁹ Karbić, *Marginalne grupe*, 51.

¹⁰ Sabine Florence Fabijanec, „*Jesu li stranci marginalci? Razmatranje položaja stranaca u srednjovjekovnom društvu*“, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić, (Zagreb: Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2004), 117.

segment kod emigracije je da u novoj društvenoj sredini vladaju isti ili barem slični kulturni običaji. Ako se na području komune nasele doseljenici iz istog kraja onda oni stvaraju zasebnu zajednicu. Gospodarski interes komuna oblikovao je vođenu politiku prema strancima. Kad su bili ekonomski isplativi, stranci su bili prihvaćeni u gradskim sredinama. Također ako bi stranac bio imućan ili imao određene stručne kvalifikacije gradski pravilnici prilagođuju se njima, međutim ako bi prijetili gospodarstvu zajednice bili su isključeni odnosno marginalizirani.¹¹

4.2. Marginaliziranost bolesnih: leprozni i nakaze

Kad se razmatra marginaliziranost bolesnih, treba istaknut da su u većini slučajeva to bili zarazni kronični bolesnici. Prema Karbiću u srednjem vijeku su kronični bolesnici bili gubavci čija je bolest bila izrazito zarazna, a i krajem srednjeg vijeka se pojavljuju i prvi slučajevi sifilisa.¹² Značajno za gubavost je da ona izaziva trajnu marginalizaciju, a zbog izrazite zaraznosti svi staleži su bili ugroženi.¹³ Kada bi bolest nastupila, zaraženi je gubio svoje socijalno-ekonomske funkcije te je morao otići u izolaciju. Porastom broja zaraženih i prisilnom izolacijom oblikuju zasebnu društvenu grupu, a ponekad sa elementima formalne organizacije.¹⁴ Zatim su u srednjem vijeku zasebna pojava bile nakaze. Često ih se smatralo predznakom nesreće, a kako nisu mogli dugo opstati u srednjovjekovnom društvu, o njima postoji vrlo malo podataka. Zbog toga i nisu činili specifičnu društvenu grupu, a ni društvo nije moglo o njima upotpunosti odrediti stav.

4.3. Marginalizacija na vjerskoj osnovi: krivovjerci, izopćenici, vračari i židovi

Tijekom srednjeg vijeka, temeljna odrednica pripadnosti europskom društvu bilo je kršćanstvo. Među pojedince koju su isključeni iz društva zbog vjerskih svjetonazora pripadaju krivovjerci. Primarni razlog zbog kojeg su bili isključeni iz crkve je bilo teološko neslaganja sa učenjima koje je propisala Crkva. Značajno je da su njihova viđenja smatrana vrlo štetnim i opasnim te Crkve pokreće razne sanckije zbog kojih krivovjerci moraju

¹¹ Florence Fabijanec, „*Jesu li stranci marginalci?*“, 126.

¹² Karbić, *Marginalne grupe*, 53.

¹³ Tomislav Raukar, „*Hrvatsko srednjovjekovlje – ljudi, prostor, ideje*“ (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 239.

¹⁴ Karbić, *Marginalne grupe*, 54.

prihvatit službeno učenje ili će ih inkvizicija osudit na smrt. Mogli su pripadat svim društvenim staležim te obavljati svoje ekonomske djelatnosti dok ne budu razotkriveni u društvu. Uz to, oni su mogli formirat specifičnu društvenu grupu, a tijekom povoljnih okolnosti uspjeli su se razvit do marginalne crkve. Takve crkve mogle su u određenim područjima djelovati paralelno, a ponekad i ostvarit prevlast nad službenom Katoličkom crkvom.¹⁵ Nadalje, zastupljeni su i izopćenici iz crkve koja također predstavljaju isključene iz društvene zajednice. Značajno je da su mogli pripadat svim staležim i profesijama, a ponekad su mogli biti i na vrhu društvene ljestvice. Država protiv njih uglavnom ne poduzima određene mjere, ali to čine Crkva i društveni slojevi. Zatim, Karbić navodi kako su marginalnu društvenu grupu činili vračari.¹⁶ Poznato je da se vračari bave magijom, odnosno uspostavom veza s natprirodnim silama. Zbog tih djelatnosti Crkva nije tolerirala vraćanje što je rezultiralo progonom čarobnjaka od strane državne vlasti. Nadalje, židovi su bili marginalizirani u srednjovjekovnom društvu. Često su bili izloženi predrasudama i progonima. Međutim u gradovima su imali istaknutu ulogu u gospodarskim aktivnosti. Zbog toga su znali biti imućni jer se pretežno bave novčarskim poslovima, a pogodovalo im je što su bili zaštićeni od ostatka društva. Tako su u Dubrovniku oni bili jedina strana vjerska zajednica koja se nalazila unutar zidina grada. Njihova zasebna zajednica karakteristična je zato što živi paralelno, ali istodobno i odvojeno od ostalih. Naposljetku, oni su bili djelomično diskriminirani od kršćanskih sugrađana, ali jednim dijelom i sami, zbog očuvanja vlastitog identiteta podupirali su svoju izdvojenost.

4. Kriminalci

Raznoliko srednjovjekovno društvo među marginalne pojedince smješta i kriminalce. Tako se zločinom smatralo bavljenje svodništvo. Kako su takvi pojedinci zarađivali od tuđeg tijela, njihov se prijestup smatrao težim od onog prostitutki. Zbog težine prijestupa državna vlast je prema njima zauzimala mnogo oštriji stav koji vodi do njihova potpuna isključivanja. Među prijestupnike uvrštavaju se i lopovi, falsifikatori, razbojnici i gusari, skupine koje se smatraju profesionalnim kriminalcima. Nadalje, oni imaju društvenu strukturu i trajan karakter, dok su kod gusara u nekim slučajevima postigli stupanj organizacije zasebnog tipa društva. Ovisi o stanju u državi u kolikoj će mjeri takvi pojedinci i skupine biti proganjeni.¹⁷

¹⁵ Karbić, *Marginalne grupe*, 52.

¹⁶ Karbić, *Marginalne grupe*, 53

¹⁷ Karbić, *Marginalne grupe*, 55.

4.5.Siromasi

U srednjovjekovnoj društvenoj zajednici, najbrojnija marginalna skupina bili su siromasi. Njihov loš ekonomski status svakako je imao utjecaja na kvalitetu života, odnosno zdravlja. Najviše su bili prisutni u gradskim sredinama jer su takva mjesta bila iznimno dinamična sa velikom masom ljudi koje su u grad potaknute valovima kolonizacije i urbanizacije. Nadalje, Suzana Miljan tvrdi da se od 12.stoljeća počinju razlikovati dvije kategorije siromaha. Jedna od njih su siromasi s Petrom, a to se odnosi na kler koji su dobrovoljno prihvatili siromaštvo, a druga kategorija su bili siromasi s Lazarom, što se odnosilo na materijalne siromahe koji primaju pomoć Crkve, ali i ostalih kršćana.¹⁸ Siromah, a na latinskom pauper korišten je kao oznaka vrlo širokog sloja stanovništva. Nadalje, važni sveci koji daju primat siromaštvu bili su Sveti Franjo Asiški i Sveti Dominik. Značajno je da su oni osnivači prosjačkih redova sa kojima dolazi do poboljšanja društvene skrbi. Nadalje veliki postotak ljudi u srednjem vijeku bili su gladni i pothranjeni. Zbog slabije prehrane velik broj stanovništa patio je od gladi i pothranjenosti. Sama prehrana bila je slabija i neuravnotežena te je takvoj prehrani nedostajalo vitamina i hranjivih vrijednosti, a to je bilo povezano sa čestom bolešljivošću stanovništva.¹⁹ Crkva se djelomično pobrinula za siromašne, tako što je uz samostane postavljala ručkove za siromašne. Uz kršćansku liniju bliskosti sa siromašnima, bila je prisutna i druga percepcija siromaštva prema kojoj je na siromaštvo gledano kao negativnu pojavu. Siromaštvo je viđeno kao društvena i osobna sramota, a ponekad i kao kazna za vlastiti grijeh ili onaj predaka. Navodi se kako siromaštvo u 12.stoljeću postaje sve prisutnije i masovnije zbog demografske ekspanzije, monetarne ekonomije, prirodnih katastrofa i rasta urbanih sredina. Karakteristično je da u kasnom srednjem vijeku se odvija trgovina pod utjecajem merkantilizma, pa se sa više sumnje gleda na siromaštvom. Također je prisutna nova etika rada i na bogatstvo se sve više gleda kao na vrijednost. Zbog loših životnih uvjeta dolazi do pobuna siromašnih, pa javnosti sve više na siromašne gleda kao na prijatnu. Sve jača klima neprijateljstva te isticanja profita kao vrijednosti izazvat će represiju i izdvajanje tijekom 16. i 17.stoljeća.²⁰ Nadalje, iznimka u srednjem vijeku bili su privremeni siromasi, odnosno izglednije osobe. Za vrijeme gladnih godina takve su skupine iz balkanskog zaleđa silazili u istočno Jadranske komune te su išli i do feudalnih prostora

¹⁸ Suzana Miljan, „*Siromasi kasnosrednjovjekovnog Zagreba*“, *Povijesni prilozi* 42(2012) : 82., pristup ostvaren 13.IX.2021., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=126458

¹⁹ Janeković-Römer, „*Na margini ili u središtu društva?*“, 28.

²⁰ Janeković-Römer, „*Na margini ili u središtu društva?*“, 32.

Panonije. Gradskim vlastima predstavljali su problem jer bi njihovim dolaskom porasla potrošnja zaliha žita i higijenski uvjeti u gradu bi bili narušeni, ali ipak ih ne bi ostavili bez pomoći. Zabilježen je slučaj kada su 1395.god. veliko mnoštvo siromašnih spustilo iz zaleđa i došlo u Dubrovnik. U gradu nije bilo odgovarajućeg smještaja za toliki broj ljudi, te su siromasi bili prisiljeni živjeti na ulici.²¹ Zbog toga je ugrožena higijenska ravnoteža u gradu i veliko vijeće je odredilo da se svakom siromahu udjeli određena količina kruha, a potom da ih se istjera iz grada. Malo vijeće je odredilo i da se na ulicama Dubrovnika nakon trećeg zvona ne smije nalaziti nijedan siromah. Tijekom turskih pustošenja navode se u zapisima slični primjeri. Također je 1437.god. dubrovački senat odredio da strani siromasi koji nemaju smještaj u gradu, budu premješteni iz grada i smješteni ispod drvenog krova koji se sagradili na sjevernoj strani gradskih zidina. Navodi se i 1646. godina kad je siromahe trebalo brodovima prevesti u Veneciju, Pulju, Marke ili negdje drugdje gdje odrede kacamorti.

4.7.Ostale marginalne gradske grupe:homoseksualci,lihvari,romi

U izrazito tradicionalnom društvu kakvo je ono iz srednjeg vijeka, marginaliziran si mogao biti i zbog seksualne orijentacije ili vrste zanimanja. Na temelju seksualne orijentacije marginalizirani su bili homoseksualci, a to se smatralo najgorom devijacijom ponašanja. Mogli su pripadati bilo kojem društvenom sloju. Međutim kad bi ih otkrili, društvo ih je nastojalo potpuno odstraniti. Zbog oštrog društvenog stava morali su djelovati u ilegali te stoga oni čine društveni sloj, a ne grupu.²²Nadalje,krvnici su bili marginalizirana grupa na temelju svojeg zanimanja. Unatoč visokoj zaradi od takvog zanimanja, nije svatko to htio raditi, što se vidi iz činjenice da je u gradu bilo teško pronaći zaposlenike. Stoga je ta služba često bila povezana s opraštanjem kazne ili se okrivljenike tjeralo da prihvate to zanimanje. Poput ostalih zanimanja, tako su i krvnici mogli stručno napredovati te dobiti i titulu magistra. Zatim su i lihvari predstavljali marginalni društveni sloj. Crkva je odredila da je uzimanje kamata grijeh, stoga su uveli kazne za takve pojedince poput izopćenja, zabrane crkvenog pogreba i sahrane na groblju. Nadalje, ovakve crkvene zabrane nisu se odnosile na židovsku zajednicu te se shodno tome židovi bave novčarstvom. Zatim su marginalnu grupu činili romi, a za njih je specifično da sve do sredine 15.stoljeća oni nisu bili marginalna grupa. Po načinu života dijelili se na selilačku i trajno naseljnu grupu. Međutim do njihove

²¹ Karbić, *Marginalne grupe*, 74

²² Karbić, *Marginalne grupe*, 54.

marginalizacije dolazi pojavom selilački grupa Roma tijekom sredine 15.stoljeća. Tada se nametnula ideja da su Romi narod skitnica, zbog čega dolazi do njihova potiskivanja, a ponekad i progona. Romi su stoga potencijalna marginalna grupa, ali se mogu obilježiti i kao potencijalni isključenci.

5. Primjeri gradskih marginalnih skupina na hrvatskome prostoru

5.1 Marginaliziranost privilegiranih-primjer Dubrovačke Republike

Što se tiče marginaliziranosti privilegiranih, treba istaknut kako je bilo i takvih članova koji nisu u velikoj materijalnoj oskudici, ali su svejedno patili od siromaštva i bili su marginalizirani.²³ Navode se primjeri zaista siromašnih, poput udovica koje zalažu zemlju da bi omogućile osnovne potrebe za obitelji te šalju molbe vrhovnim vlastima kako bi mogle prehraniti djecu. Poneki trgovački pothvati znali su biti neuspješni što je moglo rezultirati bankrotom i dovesti do siromaštva. Međutim česti su primjeri podnositelja molbi koji nisu u materijalnoj oskudici već su imali potrebu za vanjskim sjajem. Često su to bili roditelji koji nisu mogli prirediti raskošnu svadbu ili dati prosječni miraz kćerima, a važno je bilo i odijevanje poput pripadnika visokog sloja. Nadalje, zbog slabijeg imovinskog stanja, osiromašeni plemići bili su u težem položaju jer im je onemogućeno zauzeti visoke službe, ali i imati prestižan život. Vlada u Dubrovačkoj Republici nastojala je pobrinuti se za osiromašene plemiće, tako da im spase minimum vlasteoskih standarda življenja. Dobivali su nužnu novčanu pomoć, ali samo u kritičnim situacijama te su uz to bili oslobođeni od plaćanja državnih zajmova.²⁴ Nadalje pružena je pomoć u obliku davanja kredite iz općinske blagajne uz odobrenje kneza i malog vijeća. Uz to nekima od njih su ustupljene općinske kuće za useljavanje. Ističe se kako je osiromašeno plemstvo imalo prednost nad pučanima, te su oporučni zapisi namijenjeni vlasteli bili veći od onih za pučane, a navodi se obrazloženje da njima više trebaju. Kako bi se sačuvao staleški prestiž primanje financijske pomoći je bilo tajna, čak i kada bi novac potjecao od rodbine, a vladalo je opće uvjerenje da je bogatstvo potrebno vlasteli kako bi mogli živjeti u skladu sa svojim staležom. Politička marginaliziranost u Dubrovačkoj Republici mogla se povezati uz sekundarnu elitu, a to su bili obogaćeni građani koji su zbog imetka živjeli kao vlastela, međutim nisu mogli sudjelovati u vlasti. Pokušali su to nadoknaditi gradeći raskošne palače i ljetnikovce, te kupujući

²³ Janeković-Römer, „*Na margini ili u središtu društva?*“, 32.

²⁴ Janeković-Römer, „*Na margini ili u središtu društva?*“, 34.

skupocjenu odjeću i namještaj. Nadalje, preuzeli su vodstvo nad gospodarstvom unutar Dubrovačke Republike. Prilikom saziva bratimskih skupština, nastojali su oponašati sazive vijeća u kojem sudjeluje vlastela, tako što bi pozivali na sastanak glasujući lopticama te uz to vodeći zapisnik i koristeći posebnu odjeću za tu namjenu. Zbog ugrožavanja vrhovne vlasti, plemići su im zabranili takvu vrstu djelovanje uz prijetnje teškim kaznama. Zabilježeni su i slučajevi vlastele koja ženidbom s pučanima prelazi međustaleški jaz i postaje marginalizirana jer tako gube plemićki status i sve privilegije. Nadalje su uz navedene slučajeve marginalizacije privilegiranih zabilježeni i primjeri marginalnih pripadnika Rimske Crkve. Politička moć Crkve potiskivala se te je to bilo očitovano u kršenju azila i prava jurisdikcije. Također su unutar Republike bili izvlašćivani, a uz to je bilo zabranjeno darivanje nekretnina Crkvi i opozvana su nasljedna prava klerika. Iako je Dubrovačka Republika bila odana kršćanstvu nisu dopuštali drugu političku silu unutar zidina grada stoga su klerici bili marginalizirani kad se radilo o političkom utjecaju.²⁵

5.2 Marginaliziranost prostitutki

Marginalna grupa u srednjovjekovnim gradovima bile su prostitutke, a u tu grupu su mogle biti ubrojane i priležnice. Seksualni moral je bio slobodniji u srednjem vijeku, međutim prostitutke se zbog svojeg zanimanja i dalje nalaze nisko na srednjovjekovnoj ljestvici vrijednosti. Nadalje, poznato je da Dubrovnik tijekom 14. i 15. stoljeća postaje značajna luka i zbog toga je često posjećivan i bio je usputna stanic mnogim putnicima.²⁶ Zbog stalnog priljeva putnika, grad je organizirao razne oblike zabave. Pod takvim sadržajem se podrazumijevalo održavanje državnih i crkvenih proslava, a uz to su radile i krčme. Također, oblik zabave su predstavljale javne kuće. Tako su primarni izvori za proučavanje djelovanja prostitutki bili zapisi kriminalnog suda u Dubrovniku. Jedan dio grada u kojem su djelovale prostitutke unutar Dubrovnika nazivao se Castelleto, ali moglo se raditi i o javnoj kući označenoj prema dijelu grada u kojem je bila smještena. Postojale su u gradu slobodne prostitutke za koje je karakteristično da se bave prostitucijom unutar svojih domova ili kućama u vlasništvu svodnika. Nadalje, Ravančić navodi kako su u gradskoj četvrti gdje je javna kuća bila smještena, djelovao i određeni broj krčmi. Pretpostavlja se kako su javne žene

²⁵ Janeković Römer, „*Na margini ili u središtu društva?*“, 38.

²⁶ Gordan Ravančić, „*Prostitucija u kasnosrednjovjekovnom i renesansnom Dubrovniku*“, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić, (Zagreb: Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2004), 92.

operirale u tim krčmama, iako u izvori o tome ne izvještavaju, ali poznato je kako su muškarci u krčmama uz konzumiranje alkohola koristili i druge tjelesne užitke koji su im mogle pružit javne žene. Prostitucija je bila tolerirana u kasnosrednjovjekovnom Dubrovniku, međutim ono nije smatrano časnim zanimanjem, a u Dubrovnik je uvedena zbog fenomena koji se znao dogodit unutar grada. Tako je muška mladež u Dubrovniku, ali i u drugim europskim gradovima u noćnim satim formirala grupe i tražila način da dokažu muškost. Ponekad su objekt za dokazivanje znale bit djevojke koje bi se našle na putu tih grupa. Iako nije zabilježeno puno slučajeva silovanja, gradska vlast je htjela nešto poduzet da smanje broj napada na žene. Stoga su legalizirali prostituciju kao kompenzaciju i manje zlo od napada na žene. Zatim se od sredine 15.stoljeća mijenja stav prema prostituciji u Dubrovniku. Tako je prvi zabilježeni slučaj bio kad je rektor dao 1456.god. iz grada prognati šest žena zbog njihova nečasna načina života. Nadalje su i u periodu renesanse i reformacije, prostitucija u Europi zapala u krizu i naišla na progon.²⁷ Krajem srednjeg vijeka dolazi do pojave sifilisa, a tada i započinju progone prostitutki jer se uočila povezanost između promiskuitetnog ponašanja i bolesti. Zatim je i Crkva utjecala na progone jer je tijekom reformacije bila podvrgnuta kritici zbog dvostrukog morala. Nadalje treba istaknut kako je Dubrovnik u 15.stoljeću doživio ubrzani razvoj, a njegove vlasti su zbog promjena stremili kontrolirat sve aspekte javnog života, a nekad i privatnog. Tako je postojala mogućnost da se zbog razvoja grada i nadzora mijenja odnos prema prostitutkama. Nadalje ove promjene se odvijaju u početnim fazama humanizma koji se osjeti i u Dubrovačkoj Republici, a prema kojem čovjek treba težiti umjerenom i racionalnom životu.

5.3 Servi i famuli

U raznoliko društvo srednjovjekovnih komuna uvrštavaju se i servi i famuli. Karakteristično je da su servi bili robovi koji su služili kao radna snaga. Tijekom perioda antike pa do 14.stoljeća, uvriježilo se nepostojanje pravne osobnosti serva. Oni su pretežno radili kao zemljoradnici u periodu 12. i 13.st. kada se spominju kao radna snaga u priobalnom, ali i u dalmatinskom zaleđu. Nadalje su jačanjem gradova u ekonomskoj sferi nastupale i društvene promjene. Postupnom izgradnjom komunalnih sustava razvija se svijest o pripadanju gradskih stanovnika zajednici slobodnih ljudi.²⁸ Dolazi i do razvoja obrta i trgovine te raste potreba za pomoćnom radnom snagom. Komunalna društva su rješenje pronašla tako što bi

²⁷ Ravančić, „*Prostitucija u kasnosrednjovjekovnom i renesansnom Dubrovniku*“, 101.

²⁸ Budak, *Servi i famuli*, 251.

dali posao ugovornoj radoj snazi odnosno famulima. U pravnom pogledu, famuli su bili slobodni ljudi iako je njihov položaj u društvu bio neznatno bolji od serva. Razlikuju se po tome što famulima istekom roka prestaju nametnuta ograničenja. Famuli prema pravnom položaju i nisu pripadali komuni jer sudski gotovo potpuno isključeni, a povezivalo ih se uz komunalno sudstvo u slučaju težih prijestupa. Servi su mogli biti teoretski integrirani u privredni život komune i to korištenjem peculiuma kojim su rukovodili, međutim on nije bio u njihovom vlasništvu. Iz ekonomske perspektive servi nisu iz komune isključeni u potpunosti, što se podrazumijeva za komunalna društva koja dio djelatnosti pridavaju oplođivanju kapitala i dobivanjem novih materijalnih vrijednosti. Nadalje na društvenoj ljestvici, servi su bili na najnižem društvenom položaju, a mogućnost izlaza iz toga položaja može se djelomično pratiti u 13. i 14. stoljeću. Uz pomoć njega servi su izjednačeni u pravnom položaju s ostalim stanovnicima, ali potpunu neovisnost nikad nisu stjecali. Krajem 13. st. te posebno u 14. st. zamjećuju se u komunalnim društvima mogućnosti pravnog uključivanja serva i ancila, iako su u društvu ostali na njegovim marginama.²⁹

5.4. Konkubine i nezakonita djece -primjer gradskih naselja Slavonije

U gradskim naseljima Slavonije zabilježeni su slučajevi nezakonite djece i konkubina koji se smatraju marginalnim pojedincima. Oni su povezani jer pripadnost tim grupama povezuje se uz nedozvoljene seksualne veze. Kao posljedica priležničkih veza plod su znala biti nezakonita djeca. Karakteristično je da nedozvoljene seksualne veze nisu imale staleške granice i zastupljene su u svim slojevima društva, a tako je i fenomen nezakonite djece bio prisutan u svim društvenim sredinama. U gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije nema traga o postojanju nahodišta što upućuje i rijedak spomen nezakonite djece. Propisi koji se odnose na zabranu vanbračnih spolnih odnosa mogli su imati utjecaj na manji broj nezakonite djece.³⁰ Također su stanovnici pretežno bili u braku zbog utjecaja životnih prilika te načina privređivanja sredstava za život. Nadalje, nezakonita djeca iako nisu proglašeni odgovornima za postupke svojih roditelja, imali su ograničena prava. Ta se ograničenja odnose na to da nisu mogli postati svećenicima, a mogli su biti onemogućeni da postanu članom ceha. Unatoč tome što su njihova prava umanjena, šira društvena zajednica pokušala im je pomoći donoseći zakonske odredbe koje bi štatile njihove živote. Nadalje su

²⁹ Budak, *Servi i famuli*, 253.

³⁰ Marija Karbić, „Nezakonita djeca i konkubine u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije – marginalci ili ne“ u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, , ur. Tomislav Popić, (Zagreb: Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2004), 77.

marginalizirane bile i konkubine zbog nedozvoljenih seksualnih aktivnosti. Pod njihovim nazivom se impliciralo da su to žene koje žive u trajnoj nezakonitoj vezi s muškarcem. Bile su odvojene od obitelji i pod manjim nadzorom jer su dolazile iz okoline gradova. Navodi se kako ih je crkvena i civilna vlast nastojala suzbit, međutim bili su dosta rašireni u društvu. Kazne i nisu bile previše stroge jer crkveni pravници su na konkubinat gledali kao nelegalizirani oblik braka, a kazne su uključivale isplaćivanje novca ili javne čine u kojima bi morali iskazati pokoru. Nadalje konkubine u gradovima srednjovjekovne Slavonije nisu bile pravno limitirane, iako o njima nema mnogo podataka. Poput članova društvene zajednice u posjedovnim spisima se pojavljuju kao vlasnici nekretnina te sudjeluju u sudskim procesima i gospodarskim aktivnostima.³¹

6. Briga za marginalne pojedince i grupe

Tijekom razvijenog srednjeg vijeka na istočnom Jadranu prisutne su četiri komune koje se ističu svojom veličinom, a u njih ubrajamo Zadar i Dubrovnik te veličinom manje komune Trogira i Kotora.³² Važni administrativni zapisi nalazili su se pretežno u gradskim sredinama, pa tako i dalmatinske komune sadrže brojne podatke o siromašnim i marginalnim slojevima. Prema Zoranu Ladiću, pojedinci i skupine koje se ponajviše navode u kontekstu siromaštva bili su siročad, siromašni, nezakonita djeca i naposljetku robovi i sluge.³³ Za vrijeme anžuvinske prevlasti u Dalmaciji, događa se ubrzani gospodarski razvoj. Na taj proces utjecala je povezanost Dalmacije sa hrvatskim i bosanskim zaleđem. Međutim, nagli gospodarski razvoj uzrokovao je i neke negativne posljedice poput doseljavanja siromašnih stanovnika, koji smještaj pronalaze unutar gradova. To su mahom bili osobe iz dalmatinskog zaleđa, te drugih gradova ili sela koji nisu uspjeli ostvarit sigurnu materijalnu egzistenciju doseljavanjem u urbane sredine. Pod utjecajem kršćanske pobožnosti, uz komunalne vlasti osjećaj za siromašne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama, većim intenzitetom pokazivali su pripadnici svih društvenih slojeva. Prema Ladiću, visoka brojnost milosrdnih legata svjedoči o stvaranju osjećaja solidarnosti sa siromašnim i marginaliziranim osobama.³⁴ Treba istaknut da je u razdobljima prije 13. st. pisanje oporuka bila privilegija pripadnika

³¹ Karbić, „*Nezakonita djeca i konkubine*“, 87.

³² Zoran Ladić, „*O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku*“, Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 20, (2002), 3., pristup ostvaren: 12.IX.2021., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=14406

³⁴ Ladić, *O nekim oblicima brige*, 4.

elitnih slojeva, dok je zabilježeni porast u kasnijim razdobljima bio povezan sa pisanjem oporuka među svim pripadnicima društvenih slojeva. Crkveni redovi poput franjevaca, benediktinaca, dominikanaca i klarisa imali su važnu ulogu u jačanju solidarnosti prema siromašnima, zato što postavljaju siromaštvo kao jedan od središnjih motiva kršćanske vjere. Laičke bratovštine, poput flagelanata isto su utjecale na porast solidarnost prema siromašnima, a te se bratovštine pojavljuju u gotovo svim dalmatinskim komunama. Također su i kužne epidemije utjecale na osjećaje milosrđa prema siromašnim. Zbog pomorske značajnosti i komunikacije preko luka na istočnom Jadranu epidemija se ubrzano širila. Zbog velikog mortaliteta, komunalne vlasti su uveli mjere kako bi potakli prokreaciju na način da bogatiji stanovnici pomognu siromašnima u ostvarenju materijalnih i finansijskih temelja uz koje bi imali osnovu za izgradnju svoje obitelji. Nadalje, unutar komuna osnivane su razne institucije sa svrhom zaštite marginaliziranih, ali i kao određena obrana društva. Hospitali su bili osnovna institucija za zbrinjavanje siromaha. Primarna namjena hospitala bila je prihvaćanje i briga o iscrpljenim slojevima sirotinje. Prije 12. stoljeća hospitali su pretežno bili smješteni u prostoru samostana, a nakon što dolazi do obnove gradskog života u 12. stoljeću sve su više prisutni u takvim urbanim sredinama. Kod težih zaraznih bolesti poput gubavosti, osnivani su leprozoriji. Prema Karbiću gubavci su imali posebno organizaciju u kojoj je predstavnik bio starješina, odnosno najstariji od gubavaca. Brigu o njima vodili su posebno određeni prokurator, a vrlo često su to bili ugledni građani i plemići.³⁵ Za zbrinjavanje napuštene djece postajala su nahodišta, a potaknuti su brigom o sprečavanju abortusa, koji je u srednjem vijeku povezan s magijom i ubijanjem ili napuštanjem tek rođene djece. Karakteristično je da su komune imale upravu nad nahodištima jer su tako mogli imati nadzor da se postupanje sa djecom odvija etički. Nadalje, viteški redovi su brinuli o sigurnosti putnika, a prvenstveno hodočasnika. Od viteških redova, templari koji su osnovani u 12. stoljeću se ističu kao branitelji hodočasnika, ali se također bave i liječenjem siromašnih. Nadalje, prisutan je bio i viteški red ivanovaca koji su se bavili njegom bolesnih. Nadalje, pojava javnih kuća unutar gradova imala je određenu socijalnu notu. Prvotno su osnivane radi zbrinjavanja prostitutki, njihove zaštite, ali i usmjeravanje njihove djelatnosti kako bi se ograničio nemoral. Određena institucija bio je i geto, dio grada gdje su Židovi prisilno naseljeni. Zbog ograđenosti takve četvrti, Židovi su imali veću sigurnost od napada ostalog stanovništva.

³⁵ Karbić, *Marginalne grupe*, 59.

7. Zaključak

Marginalne gradske skupine u srednjem vijeku složena su pojava te svaka od marginalnih grupa ima vlastite karakteristike. Mnogi su razlozi zašto je određena grupa ili inividua mogla biti marginalizirana ili isključena iz društva. Značajno je da gotovo sve marginalne grupe nemaju političku moć i prestiž, makar bili i bogati članovi društva. Unatoč tome postoje razni stupnjevi pripadnosti grupe ili pojedinca zajednici i ta pripadnost je bila višestruka. Pojedinač možda nije sudjelovao u jednom segmentu zajednice, ali jest u drugom i time je bio član zajednice. Nadalje, odnos prema marginalnim gradskim slojevima na prostoru Hrvatske odvijao se kao i na srednjovjekovnom Zapadu, pa su kulturni pokreti poput renesanse i humanizma utjecali na promjenu odnose prema marginalnim gradskim skupinama. Zatim je stupanj marginaliziranosti u srednjovjekovnom društvu ovisio o prevladavajućoj društvenoj klimi, odnosno vjerovanjima društvene zajednice koje je bilo pod utjecajem države i crkve. Tako je važnu ulogu u vrednovanju pojedinca ili grupe imala pripadnost kršćanstvu. Često su oni koji nisu sudjelovali u kršćanskom zajedništvu bili isključeni iz društva, a ponekad su bili i progonjeni. Tako su heretici izopčeni, ali često i progonjeni marginalni društveni sloj. Nadalje, pod utjecajem kršćanske osjećajnosti siromasi koji su lišeni materijalnih dobara i društvene pozicije bili su na određeni način uklopljeni u zajednicu. Oni su percipirani kao časne osobe zahvaćene nesrećom te je društvo sudjelovalo u njihovu zbrinjavanju organiziranjem hospicija.

8.Literatura

1.Budak , Neven, *Servi i famuli-primjer isključivanja i marginalizacije u našim komunalnim društvima*, Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 18 No. 1, 1985.

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=86946

2.Florence Fabijanec Sabine, *Jesu li stranci marginalci? Razmatranje položaja stranaca u srednjovjekovnom društvu*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur.Tomislav Popić, 107.-126. Zagreb: Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2004.

3.Janeković - Römer Zdenka, „*Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera*“, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić, 21.- 41. Zagreb: Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2004.

4.Karbić Damir, *Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić, 9.-21. Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2004.

5.Karbić Damir, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća*, Historijski zbornik, XLIV, 1991., 43.-76.

6.Ladić Zoran, *O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku*, Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 20, 2002.

<https://hrcak.srce.hr/9388>

7.Miljan Suzana, , „*Siromasi kasnosrednjovjekovnog Zagreba*“, Povijesni prilozi, Vol. 31 No. 42, 2012

<https://hrcak.srce.hr/84880>

8.Raukar , Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje - prostor, ljudi, ideje* , Zagreb: Školska knjiga, 1997

9.Ravančić Gordan, „*Prostitucija u kasnosrednjovjekovnom i renesansnom Dubrovniku*“, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić, 89.-107. Zagreb: Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2004.